

AZ IGAZMONDÁS PIRENEUSI MAGASLATÁN

In memoriam Szabó Gyula (1930–2004)

Amióta szíven ütött a hír, hogy 2004. december 21-én hajnalban, életének 75. évében elhunyt Szabó Gyula – aki végakarata szerint szülőfalujában, a Hargita alatti Homoródalmáson tért meg az anyaföldre –, egyfolytában arra gondolkodom: immár végérvényesen ott láthatjuk őt az igazmondás pireneusi magaslatán. Három emberöltőnyi életidejében átélt négy évszázadot, megélt három hosszú kisebbségi korszakot s egy rövid „pünkösdi királyságot”, irodalmi vesszőfutásainak szenvedés-történeteiben pedig túlélte őt szívinfarktust. Bámulatos önuralmával, bölcsességével mindent méltósággal tudott elviselni, csak az igazságtalanságokat nem. Elsősorban a történelmieket. Az értelmes munka és a történelmi józanság megszállottjaként egész életében – még beszédes hallgatásaival is (vagy azokkal leginkább?!) – eligazítója volt az elbizonytalanodóknak. Ebben nem kis szerepe lehetett annak, hogy magasba ívelő pályakezdésétől a testét le(b)írhatatlan fájdalokkal mélybe húzó haláláig az édesapjával való „cinkosság”-ban szemlélte élet és írás értelmét: „érdemes-e élni, ha az élet már nem az értelmes munkát, hanem csak a szenvedést jelenti” (!?)¹ Az almási havasoktól a Pireneusokig „látó” (Kurta) Szabó Mózes 1953 májusában, miután elolvasta fia első írásait a kolozsvári *Utunkban*, úgy fogta kezébe – kétszer is – a ceruzát, hogy a Pireneusokon és századokon túl világló soraival egyszersmind a majdani írói pályakép négy kötetét² (*Képek a kutyaszoritóból*) is „előszavazza”: „Ha még írni akarsz, írd a valóságnak megfelelően, mert nem szeretném, ha itt-hon valaki a szemem közé vágná, hogy pénzért meghamisítod a történelmet... [...] S hogy nem írtál volna a valóságnak megfelelően, abban nem is kételkedem. De a valóságot olyan étvágygerjesztő csomagolásban lehet feltálni, hogy az embernek összefut a nyál a szájában. És lehet olyan a csomagolás (ezt nem reád értem), hogy az embert kirázza a hideg, amikor olvassa. Pedig a tartalom egy, csak a burkolat különböző. Valahol azt olvastam, hogy kétféle igazság van, Pireneusokon inneni és túli igazság. Csak az a kérdés, hogy az ember melyik oldalon van, és milyen az az ember. Szerintem minden embernek két oldala van: jó és rossz, s lehet az egyik embernek csak a rossz oldalát mutogatni és szidni, s a másik embernek csak a jó oldalát mutogatni, és az éjig magasztatni. Tehát

¹ Gazda Árpád: *In memoriam Szabó Gyula (1930–2004)*. Krónika, 2004. december 22.

² Szabó Gyula: *Képek a kutyaszoritóból*. Műhelytitkok szabadon. I–IV. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csikszereida, 2001–2002.

mind a két emberről a valóság van esetleg megírva, csak egyoldalú megvilágításban.”³

Hetvenedik életének küszöbén, amikor kitöltötte volt a budapesti Greger-Biográf Kiadó *Ki Kicsoda* 2000-res kötetének kérdőívét, az utolsó kérdésre azt válaszolta, hogy az írói munkán kívül voltaképpen csak a szőlőművelés és a szívgyógyászat foglalkoztatja. Első infarktusa⁴ után ugyanis vérbeli szőlősgazdává képezte át magát (volt szerencsém többször is ízlelgetni borát) a kolozsvári Donát-negyedben, a Gyalui havasok előőrseinek – almási „hegyekre” emlékeztető – lábánál. Életmeghosszabbító napjait attól kezdve a múltó idő szőlőhegyén töltötte, „függőleges veszedelmekkel” küszködve.

A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium tehetségmentő tanárai fedezték fel a negyvenes évek elején, akárcsak a vargyasi Borbáth Károlyt, aki történelmünk „félelmetes memóriájú” mindentudójaként majd hátizsákban hordja *A sáttán labdái* – „infarktus-szerző” – öt kötetének „építőtelepére” a (Ceaușescu-időkben zárolt) történeti forrásmunkákat. Szülőfalujában a feledhetetlen emlékü Kozma Miklós kántor-tanító úr volt az, aki „feltarisznyálta” a „tudás fája” felé vezető első szekérútra. Csak Almásról két lovas szekér indult 1942. szeptember 20-án Keresztúrra, de a Kénos-tető „kapaszkodóiban” már újabb fogatok „duzzasztották” égi magasba a „repülő szalmazsákok” bennem is élő „bűbájos látványosságát”, azonképpen, miként a *Gólya szállt a csűrre* szülőföld-vallomásai megörökítették: „a szekerek púposra rakva szalmazsákokkal, a hegyében mint kakasülön a tanulni vágyó kakóca-fiataltság, mely tudásvágyában vándormadarak költöző életmódjára tért át, s annyival is buzgóbban mászkálhatott a tudás fáján, hogy közbe-közbe a tudásért folytatott röpködések és kukorékolások fáradsalmait otthoni szalmával töltött szalmazsákok fészkein pihenhette”.⁵ (Bizonyára kevesen tudják, hogy az említett Kozma Miklós *unitárius énekeskönyvünk* egyik dallamszerzője. A magam pályájának alakulása szempontjából is ugyancsak meghatározónak érzem, hogy amikor Homoródszentpálon karmesteri pályája elé kerültem, nemcsak zenei anyanyelvünk szépségei iránt tett fogékonnyá, nemcsak fogalmazni tanított – szabatosan, szépen, szemléletesen magyarul –, de

---

³ A két májusi levél teljesebb szövege az író szülőföld-vallomásainak kötetében (*Gólya szállt a csűrre*. Novellák, emlékezések, vallomások. Kritérium Könyvkiadó, Buk., 1974. 110–114.) jelent meg először. Az apai szigor „varázsáról” ezt olvashatjuk: „Amit egyszer megmondott, azt megmondta egyszer s mindenkorra, többet nem szaporította a szót, s a hallgatásával sokkal súlyosabbá tudta tenni a korholását és mélyebbé a gyöngédségét. Olyan volt, mint a keze: ha kézfogáskor megfogtad, érezted, hogy egy darab föld súlyosságát fogod, de ő szinte nem is fogta tiédet, csak úgy lágyan odatartotta, mint egy őszi termést.”

⁴ Az első szívinfarktus 1974. október 14-én érte Szabó Gyulát, azon a napon, amikor a Széchenyi téren tartott nagygyűlésen Nicolae Ceaușescu máig hatban Kolozsvárnak „dekrétumozta” a *Napoca* toldalékot.

⁵ Uő.: *I. m.* 105.

az igazmondás mindenkori igényét is igyekezett tudatosítani bennünk, amihez 1956 ősztől nem kis bátorság szükségeltetett.) A Petőfi-élményekkel is telítő székelykeresztúri évek után (ebből az élménykörből írta meg aztán 1969-ben a máig emlékezetes *Petőfi futását*, amelyben a költő „kifut a múzeumokból, lelábbít a talpazatokról, / hogy egyék a kapálók uzsonnájából a kukoricatábla szélén, / ha épp nem kerget lándzsájával az ulánus.”) Kolozsvárt „röpködté körül” a „tudás fáját”, a Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán. Még egyetemi hallgató, amikor első elbeszélése megjelenik, de már a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó egyik kolozsvári szerkesztője. Hogy aztán a huszonötödik születésnapjára megjelent *Gondos atyafiság* első kötetével – önmaga számára is teljesen meglepő módon – „berobbanjon” az irodalomba.

Mint utólag kiderült, a második kötet már olyan „időzített bombának” bizonyult, amelynek utóhatását élete végéig szenvedte. (A *Székelyföld* decemberi számában megjelent – 2004. szeptember 10–15-i keltezésű – „végső számvetés”-ében is kitér az utóbbi tizenöt év irodalmi életének legnagyobb botrányára s egyben fél évszázados írói pályájának legmegalázóbb mozzanatára: „kifelejtették” a Romániai Írószövetség érdemnyugdíjasainak listájáról, miközben a *Gondos atyafiság*ot annak idején alpári módon megtámadó irodalompolitikus életjáradékra „érdemesülhetett”. S mert az „Úr csodásan működik”, a Hargita Megyei Önkormányzat – mintegy anyagi kárptásként is – Szabó Gyulát „szülőföldje iránti elkötelezettségéért, életművéért” 2004. június 26-án „lokalpatrióta díjjal” tüntette ki az almási unitárius templomban. Most már végérvényesen sajnálhatjuk, hogy a Kossuth-díjtól is „megkímélt” szerző nem az Országgházban mondhatta el ezeket a szavakat: „Ha a Kárpát-medence magyarok lakta helyei megduzzadnának jóféle lokalpatriotizmusokkal, lehet, egészen földi közelségbe kerülne még az a bizonyos *Haza a magasban* is...”⁶)

Abban a reményben, hogy e kivételes jelentőségű életmű (majdani) recepciókutatóinak a segítségére lehetek, megpróbálom felidézni a „székelyloki történet” otthoni fogadtatásának két epizódját. (Ti. közös szülőföldünk a két Homoród-mente.) Alighogy megtanultam lovagolni, tízéves koromban Rózsa Sándor lován vágattam a „túlsó vízmentére”, a Kis-Homoród völgyébe – be egyenesen a Gondos portára. Az első világháború harctereit Tamási Áronnal és két nagyapámmal túlélte néhai Dombi Mózes tanító úr (aki „az első román időben” édesanyám kezét is fogta a palatábla előtt) ugyanis nemcsak Rózsa Sándor lovára ültetett fel az ötvenes évek derekán. Gábor Áron *negyvennyolcas* hangját is ki lehetett hallani abból – az én gyermekkoromban 1848–49-cel „kezdődött” a magyar történelem, s a kollektívizálás idején újjászületett „betyárvilág” volt a fő témája az esti szomszédolásoknak –, *ahogyan* a Nagy-Homoród menti kicsiny Recsenyéd négyelemis iskolájában egy szép napon bejelentette: „immár nekünk is van írónk!” Amiképp

---

⁶ Uő.: *Őszi számvetés*. Székelyföld, 2004. 12. 159–166.

pen a *regény fogalma* Móriczhoz kapcsolódott először tudatomban, úgy attól kezdve Szabó Gyula testesítette meg számomra – az *Író*t. Pedig személyesen csak középiskolás diákként ismerhettem meg, jó néhány évvel azután, hogy a második kötetet „feldolgozó” rajoni pártértekezlet hatására Homoródalmáson is elhangzott a szégyenletes mondat: „Emberek, a Kurta Mócsi fia olyan regényt írt, hogy megérdemelné, hogy felakasszák!” E kijelentésen aligha lehet csodálkozni, ha tekintetbe vesszük, hogy vidékünkön akkoriban hurcolták meg az '56-os magyar forradalommal rokonszenvező unitárius lelkészeket. (Csak a Kis-Homoród mentén hétre emelkedett volna a számuk, ha az almási születésű Bencző Dénest nem mentik meg a mezőről hazaszaladó falusfelek.) Akiket elvittek, többnyire hét esztendő múltán szabadultak, hátra lévő életükre mindétíg megfélemlítve. A Szabó Gyula-regények viszont – megcsonkítva, agyoncenzúrázva bár – változatlanul a biztonságérzetet sugallták annak az átmeneti korszaknak a létbizonytalanságában. Valahogy olyanformán, ahogyan a Gábor Áron szavai hatottak a háromszéki önvédelmi harcok idején. Az olvasók megérezték, hogy az írott szónak is van hatalma. Más, mint amellyikkel naponként *szembekerültek*...

Nem csoda hát, hogy az almási hegyen innen és túl is meghallgatásra talált Szabó Gyula. Ha már egyszer úgy indult neki az írói pályának, amiképpen édesapja biztatta. Hogy emberi boldogulásunk Pireneusokon inneni és túli igazságainak érvényességét keresse.

Ha van Móricz-formátumú írója az erdélyi magyar irodalomnak, akkor Szabó Gyula kétségtelenül az. Nemcsak alkotását tekintve, hanem vállalkozásai jellege szerint is. Ha van Móricz-formátumú írónk, aki – szerencsénkre – a leginkább elütött Móricztól, úgy Szabó Gyula mindenképpen az. Saját bevallása szerint Móricznak minden sorát már akkor elolvasta, amikor még nem is sejtette, hogy valamikor író lesz – fölöttébb érdekes, hogy e tekintetben Tamásiról például sosem nyilatkozott! –, de nem követni akarta őt, hanem felnőni ahhoz a művészi magaslathoz, amelyen Móricz Zsigmond jelentette a mércét. Elsősorban nagyhatású *Erdély*-trilógiájával. (Megtiszteltetésnek vehette, hogy amikor megjelent történelemfilozófiai regényfolyamának első kötete, *A sátán labdáit* nyomban Móricz- és Bánffy Miklós trilógiájával vetették egybe. Az első párhuzamnál maradván: „Móriczé a szebb, a költőibb munka; a Szabó Gyuláé viszont sűrűbb, tömöttebb, bárabb, korszerűbb – a szó tizenhetedik, de huszadik századi értelmében is. Móricz ugyanis újraköltötte az emlékirók világát, Szabó Gyula viszont művészi jó tetszését szabadjára engedve, mintegy újraolvasztatja velünk a dokumentumokat, illetőleg éppen csak azt, amit elénk kíván adni belőlük. Máságában újszerű és magával ragadó ez a mostani Szabó Gyula-epika...”⁷)

---

⁷ Marosi Péter: *Kalliopé mint Klió?* In: M. P.: *Világ végén virradat*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. 93–104.

„Irodalmi berkekben” kezdetben még úgy ünnepelték Szabó Gyulát, ahogy annak idején Móricz jelentette be Szabó Pál érkezését a magyar irodalomba: *Új, nagy íróit küldött a falu*. Nem maradt el a „határon túli” elismerés sem. A Móricz-kutatóként indult Czine Mihály irodalomtörténész rögtön felfigyelt „a régen várt, új színeket, új látást hozó nagy íróra”, akiben „az élet újraálmódóját” ünnepelte. Méltán, mert – miként a budapesti *Új Hang* 1956. évi februári számában hírül adta – : „A paraszti élet minden nagy ábrázolójától hoz valamit: Móricztól a szabad lélegzetet és a rendkívüli drámaiságot, Szabó Páltól az áradó lírát, Veres Pétertől a gondolatgazdagságot és az élet minden ízében való ismeretét, Tamásitól az üdeséget, a költői finomságú nyelvet és a bensőséges látást. Ízlését, művészetét Solohov is erősen formálta...”⁸

Csakhogy „közbeszólt” 1956 magyar forradalma, és a második kötettel megkezdődik a *Gondos atyafiság* és a szerző kálváriája, irodalompolitikai vesszőfuttatása. (A részleteket a *Képek a kutyaszorítóból* lapjai dokumentumhűséggel idézik fel.) Mindazonáltal a regénytrilógia kiállta a múltó idő próbáját, mert – miként Görömbei András írja a *Kisebbségi magyar irodalmak* című 2001-es szintézisében – az erőltetett kollektivizálással járó paraszti életforma-változást egyéni módon tudta ábrázolni. „A történelmi változást a magánélet háttérében jelenítette meg. Ily módon sikerült elkerülnie a sematizmus veszélyét. Nem sémák töltik ki regényét, hanem élő emberi alakok, akik szeretnek és barátkoznak, örülnek és csalódnak, boldogok és szenvedők. Egyéni életsorsuknak és a történelem változásának azonban nagyon szoros a kapcsolata, a politikai hibák életsorsokat zúznak össze. Szabó Gyula regénye eleven példákkal mutatott rá arra is, hogy a forradalmi változás csak akkor töltheti be történelmi hivatását ember-séges módon, ha közben nem sérti meg saját eszményeit, és vigyáz a személyiség természetes igényeire is.”⁹

A *Gondos atyafiság* megjelentetésért folytatott küzdelem idején még ez volt Szabó Gyula művészi programja: úgy írni, hogy a kort, a paraszti világot, az egyén és a társadalom gondjait igazabb valóságában tudja felmutatni, mint a közvetlenül előtte járók, az ötvenes évek erdélyi prózájának „példaképei”. Megtehet-e, hiszen belülről ismerte azt, amit mások kívülről közelítettek meg. Bizonyára a Móricz-ösztönzésnek is köszönhető, hogy az általa ábrázolt világ nemcsak a leszegényített erdélyi magyar falu – önerejében még bízó – újjáteremtett, „égi mása” volt; hanem egy kicsit rokona Reymont, Solohov és Rebreanu világának is.

Ha a hatvanas évek elején – a trilógia újraírásával új regényt adott a kezünkbe – zárul Szabó Gyula pályájának első szakasza (1963 táján), akkor a második periódus, a nagy vállalkozást előkészítő művészi útkeresés még jó évtizedet vesz

⁸ Idézi Szabó Gyula a *Képek a kutyaszorítóból* első kötetének 265. lapján.

⁹ Görömbei András: *Szabó Gyula*. In: G. A.: *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 39–44.

igénybe, s úgy zárul le 1973-ban, hogy előrevetíti a harmadik pályaszakasz nagy meglepetését: a történelemfilozófiai folyamregényt. Ami kétségtelenül összefügg azzal, hogy az élet jócskán megváltozott, embertelenné vált a történelem.

Egyre inkább az ember belső világa felé fordul. Olyan kérdések foglalkoztatják, mint lét és nemlét viszonya; mi az élet értelme; hol az egyén helye a mindenségben; mit jelent a 20. század utolsó harmadában élni és embernek maradni? Felismeri: az irodalomnak az ember belső világa a csatatere; az írónak ott kell csatát nyernie. Mindenki a maga belső lelki tartalmai szerint éljen – figyelmeztet novellisztikájának antológia-darabjaiban; mert ez a feltétele annak, hogy – jobbik énünk tudatosabb vállalása árán – a minket körülvevő világot, környezetünket is emberibbé alakíthassuk. A „nagy regény” világából kiszabadulva – folytatja gondolatmenetét Görömbei – „a személyiség etikai és létgondjaihoz megtalált összetett ábrázolási mód” jelenti Szabó Gyula pályájának második csomópontját. Harmadik novelláskötetében (*Szerelmünk havában*, 1967) már eltűnnek az anekdotikus elemek, vagy pedig mély jelentésűvé válnak: „Az ábrázolásmód szembetűnő újdonsága pedig a nagyfokú tömörítés, lírai és szimbolikus elemek koncentráció eszközként való alkalmazása, képzeteik hirtelen váltása a valóságsűrítés igényével és eredményével.”¹⁰

És miközben ezeket a tapasztalatokat összegezi, egyre inkább érzi, hogy a megváltozott létviszonyok megközelítéséhez és ábrázolásához nagyobb távlatot kell találnia. Hogy egyén és közösség boldogulásának ellentmondásos viszonyairól időtálló válaszokat sugallhasson. A szülőföld világa egyre inkább kitágul előtte, az idő pedig századokat átkarolóvá válik. Miként azt az 1973 májusában-júniusában írt *Gólya szállt a csűrre* szülőföldvallomásai tanúsítják.

Nemcsak a *Gondos atyafiság* keletkezésének háttérét mutatja be, de egyzersmind olyan általános emberi értékek mellett tesz hitet, amelyek nem tűnhetnek el a paraszti életforma megváltoztatásával. A hajdan-volt élet örök törvényszerűségeit úgy mutatja be, hogy közben teherbírásukat is kimutatja a történelem válságosra forduló időszakában. Ám ekkor már több mint tízevi történelmi bűvárkodás áll mögötte; történelmi dokumentumok, hajdani levelek, emlékiratok, családi krónikák tízezernyi lapját böngészte át és jegyzetelte ki, hogy három évszázad távlatából is napi érzékletességgel tárhassa elénk ország és nép gondját; egyén és közösség útját a történelem útvesztőin át; a mindenkori hatalom működésének mechanizmusát.

Attól kezdve a történelem kínálja Szabó Gyula számára az elsődleges életanyagot, de ő maga nem historikusként viszonyul a századok óta velünk – értünk és ellenünk – történt dolgokhoz, hanem *szépiróként*. „Hogy mit is jelent a Gondos család odísszeája, a *Gondos atyafiság* után, a Kurta Szabó família kö-

---

¹⁰ Uo.

zeli és távolabbi múltjának, munkáinak és napjainak ez a dühös felmondása s az ezzel kapcsolatos stíluseszmény-váltás?” A kérdést leghűségesebb és minden irodalomtörténeti periódusban „érte perelő” kritikusa, Marosi Péter tette fel elsőül, s az érvényes választ is megfogalmazta: ebben a kollázstechnikára építő prózában „a dokumentum elveszti sajátos (elsődleges) dokumentumértékét, s az írói kifejezés, sőt a lírai önkifejezés eszközüvé válik.”¹¹

A *Gondos atyafisággal* magának regényírói hírnevet és ádáz irodalompolitikai ellenfeleket¹² szerzett Szabó Gyula a hetvenes évek elején egészen II. Rákóczi György fejedelemségének korába „ássa vissza magát” a történelmi időbe, hogy az ötvenes-hatvanas évtizedek tapasztalatainak – írói önbecsüléséhez méltó – szintézisét megalkothassa *A sátán labdája* című történelmi esszéregényciklusában. Fölöttébb beszédek már a műfajilag *történelmi tudósításnak* nevezett sorozatnak a kötetcímei is: I. *Függőleges veszedelmek* (1978), II. *A romlás útjai* (1979), III. *Órás fejedelem* (1980), IV. *Rozsda a kardon* (1981). Ennél „beszédesebb”, hogy *A béke hamuja* címen előkészített V. kötet megjelentetését a szerző szándékaira ráismerő bukaresti cenzúra 1985-ben már nem engedélyezte. Amin persze nem lehet csodálkozni: a Nagy Romlás Korában fölöttébb kényelmetlen volt „a romlás útjairól” tovább beszélgetni a történelmi tényeket. Az azonban mindenképpen a „velünk élő történelem” amnéziás tünetének tekintendő, hogy a „rendszerátalakítás” utáni első évtizedben nem akadt kiadó – Magyarországon sem! –, amelyik e tíz kötetre tervezett történelemfilozófiai szintézist megpróbálta volna tető alá segíteni. Amikor a *Képek a kutyaszoritóból* kötetét Csikszeredában sorjázni kezdték, akkor fordult az érdeklődés újból az elakadt sorozat felé,¹³ alkalmat adva a szerzőnek arra, hogy *A béke hamuja* előszavában élet és mű mintaszerű „egybeszerkesztésén” tűnődjön: „Alighogy a negyedik kötet 1981-ben kikerült a nyomdából, egy év sem telt bele, s a »tudósító« is éppen a negyedik szívinfarktusát »könyvelhette el« a történelmi tudósítás négy kötetével. A két »sorozat« a negyedik számlálásában majdnem úgy hangzott egybe, mint *A vén cigányban* a »szív és pohár« (az egyik búval, a másik borral tele), amely hasonlat kevésbé sántít, ha hozzászámítjuk, hogy az első szívroham abban az évben »támadt«, amikor az első kötet írása közben a kerti szőlőművelés »tanulásának« épp első esztendeje folyt. Aligha van a világirodalomban még egy alkotás, amely ilyen »mintaszerűen« lett volna »egybeszerkesztve« az alkotó »szívveszedelmeivel...»¹⁴

¹¹ Marosi Péter: *Munkák és napok*. In: M. P.: *Világ végén virradat*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. 41–45.

¹² Lásd: Hajdu Győző: *Árboz tövében árnyék a mérce*. Igaz Szó, 1958. 7. 16–39.

¹³ *A béke hamuja* 2002-ben látott napvilágot a csikszeredai Neptun Impex Rt.-nél.

¹⁴ Szabó Gyula: *Előszók*. In: *I. m. I.*

Ha a *Gondos atyafiság* egy történelmileg lezárult korszak szépírói összegezése, *A sátán labdái* úgy sugallja a mindenkori mához szóló tanulságokat, hogy mindennapi érzékletességében bontja ki, tárja fel előttünk a történelmi idő dimenzióit. Olyanformán, hogy minden sorából kiérezhessük: mai és holnapi önmagunkért nyitja meg az erdélyi fejedelemség legválságosabb történelmének csatateréit. A történetkutató persze ismeri a geopolitikai alaphelyzetet: Erdélyben a két rossz közül mindig csak a kisebbiket lehetett választani. *A sátán labdái* hőmpölygő tényáradataival szembesülő mindenkori olvasó előtt azonban még sincs eleve eldőlvé semmi. Az íróval együtt éljük újra a válságokat és választásokat, mintha csak bennünk nyerne végső értelmet az a sok – annyiszor hiábavalónak tűnő – küzdelem. Állunk nyitott orcával a történelem nyílt színterein, állunk védősisak és pajzs nélkül a megidézett csatatereken, és elhatalmasodó erővel érezzük, hogy az írás az egyetlen önvédelmi fegyverünk, mely önfenntartó dolgainkban óvhat, elveszejthet vagy előbbre vihet. Ha nem született volna meg annyi levél, krónika, emlékirat, országgyűlési jegyzőkönyv, miként lehetne ma újjáteremteni a több mint három évszázaddal ezelőtti kor alaphangulatát és korszakváltó törekvéseit, miként tudnánk rálátni a mába vezető utak kitaposóinak/megtaposóinak örökemberi céljaira?

Szabó Gyula a hetvenes esztendőkből – miközben a magyar novellisztika antológia-darabjai kerültek ki a keze alól – „hét szükesztendőt” áldozott arra, hogy *A sátán labdái* megírásának előmunkálatait elvégezhesse. Országgyűlési jegyzőkönyveket, családi levéltárakat, krónikákat, emlékiratokat, periratokat, városigazgatási- meg falutörvényeket stb. búvárolt, hogy „naprakész” életanyag álljon rendelkezésére, amikor a sorozatos szívinfarktusok által rákényszerített szigorú időbeosztás szerint írásra adhatja a fejét. (Az igaz, hogy neki is megvolt a maga Kelemen Lajosa, miként az *Erdély*-trilógiát író Móricz Zsigmondnak. A kolozsvári egyetemi állásából előbb a nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtárba száműzött, majd onnan is tovább üldözött, szülőfalujában halálba kergetett Borbáth Károlyról, a történelemtudományok doktoráról mindig a legmelegebb hangon beszélt – így például 2003. október 26-án is, amikor a belvárosi unitárius egyházközség tanácstermében együtt találkoztunk a Kolozsváron élő homoródmentiekkel.)

„Lokálpatrióta hűségére” vall az is, hogy szülőföldjén ereszkedett alá a történelmi idő kútjába, hogy aztán még ugyanazon év őszén, 1973. november 26-án nekivágjon annak a „vége se látszik” útnak, amelynek elején csak egyvalami látszott homálytalan tisztasággal: a rengeteg szenvedés és pusztulás. „Annyira, hogy akár a saját létén is elcsodálkozhat az ember: milyen kivételesen szerencsés véletleneken múlhatott – mondhatja –, hogy annyi véres pokolból mégis annyi életet tudott az anyaméh menteni s adni tovább, három évszázadon át

odább-idébb!”¹⁵ Azóta – a történelmi kútfők titkait fürkészsze – egyfolytában előttünk jár Szabó Gyula, hogy üzeneteivel felénk jöhessen a századokon át megszenvedett európai időből. Emberi létünk feledésbe merült, elmetisztító tanulságaival szembesítve. Hiszen ha mástól nem, hát az *Egy mondat a zarnokságról* szerzőjétől idejekorán tudhatta: „A múltat is teremteni kell. Egy korszak attól lesz múlt, hogy megírják [...], s valamire való múlt megteremtéséhez néha nagyobb erő kell, mint a jövődöéhez; mindent pontosan a helyére kell tenni. A rosszul elrendezett, rosszul megírt múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embert. A megíratlan idő meg egyszerűen el se megy; ködszerűen üli meg a tájat meg az elmét. Barbár, mint a teremtés előtti sötétség.”¹⁶ Amivel teljesen egybecseng Szabó Gyula *ars historicája A sátán labdái* harmadik kötetében, ahol a múlt újáteremtésének *mikéntjéről* ezt írja: „A történelmi igazság egy szemernyije többet ér, mint a valótlanosság szóvirágaiból egy mázsa. A történelmi igazság – figyelmeztet – természetesen nem azonos a tények mázsájával, de az igazságot tények hordozzák, mint a szőlőszemek a bor erejét, s a színigazságot azokból lehet kisajtolni-szűrni, mert az, hogy ki amilyen hírt kedvelne, meg is költi, csak vízzel való miskárolás. A történelmi igazság miskárolása azonban bűn, noha nem bünteti törvénybeli artikulus.”¹⁷

A történelmi igazság miskárolása a nyolcvanas évek második felében emelkedett igazán törvényerőre Romániában. Akik annak idején olvasták *A sátán labdái*, azok tudják, hogy a „függőleges veszedelmekkel” viaskodó író miként tiltakozott az erdélyi magyar múlt egyre nyilvánvalóbb kisajátítása ellen. (A hírhedt Lăncrănján-kötet megjelenése volt az újabb infarktust kiváltó „jeladás”, hogy aztán a háromkötetes *Erdély története* című budapesti akadémiai kiadvány lefordítása után országos méretűvé „mélyüljön” a történelmünkre és életünkre törő veszedelem.) Ahogy visszaemlékszem rá, akkoriban ugyancsak felértékelődtek a letiltott sorozat visszavonhatatlan darabjai. „Nyugalmunkat kedvelve, keresve, féltve – olvastuk újra például a második kötet első bekezdését – gyakran s szívesen elosztanók a szerepeket: »Az élők az élőkkel, a holtak a holtakkal: ne háborgassuk egymást!« De szellemünk alaptermészete a nyugtalanság, s ebből az áll elő, hogy hol az élők háborgatják a holtakat, hol a holtak az élőket, és valóság lesz a »szellemjárás« még akkor is, ha csak lábszárcsontokat tesz-vesz az eleven kutató szellem. Sokáig az örök életet is ilyennek hittük-képzeltük: a test a lábbal együtt elporlik, de a szellem örökké jár s vándorol.”¹⁸ A harmadik kötet is a múltidézés „módszertanából” indul ki, de nem vitás, hogy a szerző miként vélekedik a maga korának „önkoronázó” figuráiról. „Egysze-

¹⁵ Uő.: *A sátán labdái I.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1978. 5.

¹⁶ Illyés Gyula szavait Görömbei András idézi in: G. A. *Létértelmezések.* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999. 219.

¹⁷ Szabó Gyula: *A sátán labdái III.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. 5.

¹⁸ Uő.: *I. m. II.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979. 5.

rűbb és hatásosabb volna – amellet sok olvasó is kényelmesebb olvasnivalót kapna kézbe –, ha a búsképű Don Quijote mókásabb-hamisabb módján támasztanók fel a múltat. Venni a borbélytálat, s úgy illeszteni a fejbe, mint a dicső ősök ránk maradt sisakját, az önkoronázás áhítatával: pamacsverte hab helyett harci paripák tajtékát verni fel benne. Képzelt betegnek – romantikus képzelgések betegének – lenni, aki a lebegő lázalom lajtorjáján kiszökik a sivár jelenvalóságából a múltbeli dicsőség mesés délibábjába, ahol csepp zavar nélkül lehet eljátszani – az sem baj, ha farsangi maskarában, karneváli figuraként – az igazság örök bajnokának, a nemesség fennkölt lovagjának hősszerepét, aki attól »különszám« a világhistóriában, hogy ő az, aki mindig legyőzött mindenkit, csupa-sugár múltja nem ismer egyetlen vereségárnyékot sem.”¹⁹

Az 1979-es ősz verőfényes októberében a kolozsvári Kányafő oldalában szüretelő Szabó Gyula szemében (16-án „indul” a IV. kötet) egyszer csak az aranyló szőlőbogyók is „sorsgolyóbissá” változnak, amint átpillant a Szamos túloldalára, a monostori rét haditáborát idéző sarjúboglyáinak „sátorkúpjaira”; s írói tekintete máris a negyedik századdal korábbi csatateret „véres valóságának” látványát vetíti elénk:

„Ősz van újra. Rég az ideje, hogy nem fénylett ennyit a szeptemberi-októberi ég. Volt közben – október 8-ára virradólag – némi dér is, volt némi szeles-borús nap, de ezt a keveset leszámítva immár hat hete veri a verőfény a kolozsvári Kányafő oldalát. [...] A rét hátában a monostori domb, ahol a kenyerét vérrel evő basa, Szejdi Achmed állította fel a sátrát, s ahonnan egy »dombot« küldött Konstantinápolyba nyúzott erdélyi fejekből. Odább – a Gorbó-völgyétől jobbra, Fenes felé – a kétpúpú tevehegy, amelynek a tövében halálos sebeit kapta a lókedvelő Rákóczi György a megbicsaklott ló miatt. Még odább Gyalu s az alkonyi fényégre finoman felrajzolódó Gyalui-havasok: az a színtér, amelyről Kolozsvár krónikása, Segesvári Bálint az 1633-as esztendő május 21-i és 22-i napjain a tavaszi fagyot jelezte, s a fagyosszentek hóhíntését, amikor »egész Gyaluig ért a hó a havastól alá«, hogy »mind elsüté teljességgel a szőlőket«, és »sok fecske és görlicze holt meg« a hideg miatt... Háromszáznegyvenhat esztendő ment tova azóta – balkézt a Kalányos árkán túl s a Házsongárdon innen, egy temető hemzseg a fehérülő sírkövektől, mintha pityókás zsákokkal lenne megrakva: megannyi emlékmű a sírhantlábnyomokkal múlt időnek –, s mi mégis élhetjük nap és dátum szerint a régvolt fagyot-havat, annyira, hogy májusi éjen azt látjuk nyugtalan álmunkban: fehér hó lepte be a szőlőkarikák zsenge vöröses-zöld koszorúit.

És az ébrenlét is mintha az álomból vetülne ki: az írás, a betű, a papíron száradó tinta nyomán megelevenedik az elmúlt élet. Aligha volt véletlen, hogy éppen az ország akkori legírásstudóbb embere, Apáczai csodálkozott rá a felfede-

¹⁹ Uő.: *I. m. III.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. 7–8.

zés legnagyobb élményével a betűkre itt Kolozsváron, amikor – még csak közel a temetőhöz, a temető szomszédságában – azzal köszöntött be új professzorként a Farkas utcai iskolába: »Milyen csodálatos dolog az írás és az írás olvasása!« Mintha egy új világrészt fedezett volna fel az apró betűben, úgy ment el az írás iránti csodálatában Amerika felfedezésének pillanatáig, s nézte ott, hogy az írás-tudatlan őslakók nem a kard, hanem a betű iránti csodálatban tisztelik a messziről jött hódítókat isteni lényeknek. Az írni tudó isteni lény azonban szüntelenül a véges élet, az elmúlás, a megsemmisülés emberi sorsát érezte magán, s folyton fájt a feje az örökkévaló idő pusztító hatalma alatt az örök életért, és így gyakran a legfájdalmasabb emberi vergődés lett az írás...»²⁰

Amikor szíven ütött a hír, hogy 2004. december 21-én hajnalban, életének 75. évében elhunyt Szabó Gyula, az első gondolatom az volt: a Magyar Örökség kitüntető elismerést nyújtó kuratórium figyelmébe ajánlom az egyetemes magyar irodalom e kiemelkedő alkotójának életművét. Fél óra múltán megérkezett a válasz: küldjem nyomban az indoklást.

Íme.

---

²⁰ Uő.: *I. m. IV.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981. 5–6.

Emlékünnepeég
halálának 430. évfordulóján

Kolozsvár, 2004. október 16.